

Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta Cömertlik- Cimrilik Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme

DR. NALAN ŞENATA*

Öz

Kutadgu Bilig ve *Atabetü'l-Hakayık*, İslami dönem Türk edebiyatının ilk yazılı örneklerinden biri olması açısından, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. İki eser de toplumsal değerlere ışık tutması, insanlığa ve topluma öğütlerde bulunması ve nasihatleriyle gelecek nesillere yol göstermesi bakımından hem Türk dili ve edebiyatı hem de Çağdaş edebiyat için önemli kaynaklar arasındadır.

Bu çalışmada, erken İslami dönem eserlerinden olan *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta geçen cömertlik ve cimrilik kavramları ele alınmıştır. *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık*'a baktığımızda cömertliği ifade etmek için başvurulan sözcüklerin ortak olduğunu görmekteyiz: *akı*, *akıllık*, *akı bol*-. Cimrilik için ise *Kutadgu Bilig*'de *saran*, *saranlık*, *saran bol*-; *Atabetü'l-Hakayık*'ta *bağıl* ve *bağıllık* sözcükleri tanıklanmıştır. Temelinde "telkin" etme ya da bir başka deyişle nasihatte bulunma amacı olan bu iki eserde, şairlerin, anlatmak isteyeceği şeyi daha etkin bir hale getirmek için bu kavramları ikili karşıtlıklar oluşturarak işledikleri görülmektedir. *Kutadgu Bilig*'de yer alan *akı*- *saran*, *akıllık*-*saranlık*, *akı bol*-, *saran bol*- yapıları; *Atabetü'l-Hakayık*'ta ise *akı*-*bağıl*/*bağıl* ve *akıllık*-*bağıllık*/*bağıllık* yapıları ikili karşıtlıkları oluşturmuştur.

Yukarıda bahsi geçen sözcüklerin şairler tarafından ne şekilde işlendiği, beyitler aracılığıyla okuyucuya sunulmuş, bunun yanı sıra sözcüklerin kökenlerine dair yolculuklarına da yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakayık*, cömertlik, cimrilik, ikili karşıtlıklar

AN ASSESSMENT ON THE CONCEPTS OF GENEROSITY- MISERLINESS IN KUTADGU BİLİG AND ATABETÜ'L-HAKAYIK

Abstract

Kutadgu Bilig and *Atabetü'l-Hakayık* have an important place in Turkish culture in terms of being one of the first written examples of Islamic period Turkish literature. Both works are among important sources for both Turkish language and literature and Contemporary literature in terms of shedding light on social values, giving advice to humanity and society, and guiding future generations with their advice.

In this study, the concepts of generosity and stinginess in *Kutadgu Bilig* and *Atabetü'l-Hakayık*, which are among the works of the early Islamic period, are discussed. When we look at *Kutadgu Bilig* and *Atabetü'l-Hakayık*, we see that the words used to express generosity are common:

* Dokuz Eylül Ün. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nalan.senata@deu.edu.tr, orcid: 0000-0003-2437-7569
Gönderim tarihi: 28.02. 2022 Kabul tarihi: 02.04.2022

aķı, aķılık, aķı bol-. For miserliness, in *Kutadgu Bilig saran, saranlık, saran bol-*; in *Atabetü'l-Hakayık*, the words *baħıl* and *baħıllık* are witnessed. In these two works, which basically have the purpose of “suggesting” or in other words giving advice, it is seen that the poets process these concepts by creating binary oppositions in order to make what they want to tell more effectively. The *aķı-saran, aķılık- saranlık, aķı bol-, saran bol-* structures in *Kutadgu Bilig* and *aķı-baħıl/baħil* and *aķılık-baħıllık/baħillık* structures in *Atabetü'l-Hakayık* have created binary oppositions.

How the above-mentioned words were handled by the poets was presented to the reader through couplets, as well as their journeys about the origins of the words.

Keywords: *Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık*, generosity, miserliness, binary oppositions

GİRİŞ

İslami dönem eserlerinden *Kutadgu Bilig*, Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınmış olup, yazar bu eseriyle Kaşgar sarayında “Has Hacib” unvanını elde etmiştir. *Kutadgu* (kut-ad-gu) “kut veren, saadet veren” ya da “padişahlara layık, şahane” anlamlarına gelmektedir. Kut sözcüğünün, Basmıl ve Uygur hükümdarlarına verilen *idikut* unvanında olduğu gibi “şahane; haşmetmeab” anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmüştür. Kitabın adı böylece “mutluluk, saadet veren bilgi” ya da “padişahlara layık ilim” olarak aktarılabilir (Köprülü, 1980, s. 165).

Eser, mensur mukaddime, manzum mukaddime ile başlayıp Tanrı'ya, peygambere, dört sahabeye ve Ulu Buğra Han'a övgüyle devam eder. Daha sonra bilginin önemi, dilin kusuru-fayda ve zararı, adalet ve aklın vasfının nasıl olması gerektiğinden bahseder. Dünyanın gidişatını, iyi ve kötü taraflarını, hükümdarın halk ile nasıl muamele etmesi gerektiğini, hükümdarın, beylerin, vezirlerin, kumandanın kısaca devlet erkânının nasıl bir işleyiş içerisinde ve nasıl bir karakterde olması gerektiğine dair bilgiler verir, nasihatlerde bulunur. Tüm bunlar eserde *Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş* tarafından temsil edilmiştir. *Kün Togdı* adaleti, *Ay Toldı* saadeti, *Ögdülmiş* aklı, *Odgurmuş* ise akıbeti ifade eder. Yusuf Has Hacib'in böyle bir eseri yazmasına sebep olarak yazarın bulunduğu devirden memnun olmadığı öne sürülebilir. Dönemin siyasal ve toplumsal işleyişini beğenmeyen yazar, bunu açıkça ifade edemediğinden çeşitli karakterler üzerinden iyi bir devlet ve iyi bir toplum şeması çizmektedir. Eserin yazıldığı dönem, Karahanlıların gelişme yaşadığı, fen ve bilim sahasında zirveye ulaştığı bir dönem olsa da iç savaşların, taht kavgalarının çoğaldığı, devletin gücünün tehlikeye düştüğü bir dönemdir. Bu nedenle Yusuf, ideal devlet düzeninin bir şemasını çizerek barışçı bir toplumsal düzen kurulmasını, adil bir yönetimin var olmasını önermiştir (Yasin, 2017, s. 150).

Diğer bir İslami dönem eseri olan *Atabetü'l-Hakayık*, ferdî ahlak hakkında dinî görüş temelinde yazılmış bir eserdir. Eserin nerede ve ne zaman yazıldığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Edib Ahmed Yükneci'nin verdiği bilgilere dayanarak eserin 12. yy'da Taşkent civarında yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Necib Asım eseri *Hibetü'l-Hakayık*, M. Fuad Köprülü *Aybetü'l-Hakayık* ve bazı araştırmacılar *Gaybetü'l-Hakayık* olarak okumuştur fakat eserin muhtevasına uyması sebebiyle Jean Deny ve Reşit Rahmeti Arat'ın *Atabetü'l-Hakayık* okuması ilim camiasında kabul görmüştür. Eser dinî ve toplumsal ahlak kurallarını ayet ve hadislerle

destekleyerek topluma sade bir dille aktarmayı hedeflemiştir. Esere bu nedenle bir nasihat kitabı olarak da bakmak mümkündür (Gülensoy, 2019, s. 8-9). Eserin hemen her bölümünde Edib Ahmed'in sağlam bir Kur'an ve hadis kültürü ile eseri harmanladığı göze çarpmaktadır (Banarlı, 1983, s. 244). Eser diğer tüm İslami eserler gibi münacât, nât, sahabelere medh ile başlayarak "Emirü'l-Ecel Mehmed Beg" hakkında bir medhiyeden sonra "ilmin faydaları, cehaletin zararları, dilin korunması, edeb ve adab, dünyanın dönüşü, cömertlik ve cimrilik, ahlakın önemi, nasihatler ve hatime kısımlarından oluşur. Kitapta ayet ve hadislerle sıklıkla başvurulmuştur.

Bu iki eserin birleştiği ortak noktalar olduğu gibi birbirinden ayrıldığı noktalar da vardır. Örnek verecek olursak Atabetü'l-Hakayık'ın üslubu daha sade; Kutadgu Bilig'in üslubu daha şairanedir. Edip Ahmed'in dili, çağdaşları olan Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hacib gibi duygulu bir üslup değildir, onun üslubu duygusallıktan uzaktır. Gözlerinin görmüyor oluşu, onun bu duygusallıktan yoksun üslubunun bir nedeni olarak açıklanabilir. Ayrıca Atabetü'l-Hakayık'ta Kutadgu Bilig'e nazaran Arapça ve Farsça sözcükler gereğinden fazla kullanılmıştır. Edip Ahmed'in, mevcut Türkçe sözcüklerin kullanımı yerine Arapça ve Farsça'nın söz varlığına daha çok başvurduğunu görmekteyiz (Demiryürek, 2012, s. 7-10). Eseri Kutadgu Bilig ile ideolojik açıdan karşılaştırmamız gerekirse Kutadgu Bilig'deki felsefi derinliğin Atabetü'l-Hakayık'ta yerini dinî ideolojiye bıraktığını görürüz. Eser, içerdiği hikmetli sözlerle kendisinden sonra ortaya konulacak eserler için bir ahlak ve tasavvuf zemini oluşturur niteliktedir (Köprülü, 1980, s. 176-177).

Bu iki eserin birleştiği noktaların başında ise ikisinin de ilk dönem İslami eserler arasında yer alması gösterilebilir. İslamiyetin dil-kültür ilişkisi bu eserlerde bütünüyle hissedilir. İki eser de didaktik bir yapıya sahiptir ve her ikisi de çeşitli yönlerden nasihatname özelliği taşımaktadır. Eserlerin manzum ve mensur iki giriş bölümünün olması, yine bu iki eserlerin ortak özellikleri arasındadır. Her iki eserde de bilginin, aklın, dilin, cömertliğin, tevazunun faydalarından; bilgisizliğin, akli ve dili doğru kullanmamanın, cimriliğin, kibrin zararlarından bahsedilmiştir. Biz bu çalışmada bu iki eserde bahsi geçen cimrilik ve cömertlik kavramlarından yola çıkarak eserin ve yazarın topluma neleri nasıl öğütlediğini inceleyeceğiz:

1- KUTADGU BİLİG VE ATABETÜ'L HAKAYIK'TA GEÇEN CÖMERTLİK VE CİMRİLİK KAVRAMLARI VE İKİLİ KARŞITLIKLAR:

Kavramları kategorize ederken başvurulan yöntemlerden bir tanesi, kavramın karşıtını göstermek ya da önermektir. Kavram oluşumunda önemli bir etmen olan zıtlık, kendini en çok ikili karşıtlık içerisinde gösterir. En temel ikili karşıtlık varlık ve yokluk diyalektiğidir. İkili karşıtlıktaki bir kavram, karşısına konulan kavram ile var ya da yok olur, birinin varlığı diğerinin varlığını ortadan kaldırır. Karşıtlık, içerisinde bir "yokluk, ol(a)mama, eksiklik" barındırmasından ziyade bir zıtlık belirtmesi gerekmektedir. Örneğin cimriliğin olduğu yerde cömertliğe yer yoktur. Bu iki kavram, kendinde var olanın karşısındakinde var olmayışı üzerine kuruludur. Bunlar birbiri için yoksunluk ifade etmenin yanı sıra aynı zamanda birbirine de zıttır. Bu nedenle bu iki kavramı "ikili karşıt" olarak değerlendirmek mümkündür (Arıkan, 2018, s. 593). Bir kavramın karşısına o kavramın olumsuzunu koymak, onu bir karşıtlık zeminine oturtmaz. Birbirini olumsuzlayan iki

kavram, ikili karşıtlık olarak ele alınamaz. Zengin/fakir bir zıtlık ya da karşıtlık belirtirken zengin/zengin ol(a)mama ikiliği ise birbirinin sadece olumsuzudur.

Levi-Strauss'a göre:

"...bir sistem içinde kavramsal kategoriler inşa etmek, anlam yaratmanın özüdür ve bu sürecin kalbinde ikili karşıtlık (binary opposition) diye nitelendirdiği bir yapı vardır. İkili karşıtlık, en saf biçimiyle evreni oluşturan birbiriyle ilişkili iki kategori sistemidir. Mükemmel bir ikili karşıtlıkta her şey ya A kategorisinde ya da B kategorisindedir ve dünyaya bu tür kategorileri uygulayarak onu anlamlandırmaya başlarız. Mutlak bir kategori olarak A tek başına varolamaz, varlığı B kategorisi ile yapısal ilişkisine bağlıdır: A kategorisinin anlamlı olmasının tek nedeni onun B kategorisi olmamasıdır. B kategorisi olmadan A kategorisine sınır konulamaz ve bu yüzden A kategorisi diye de bir şey olamaz." (Fiske, 2003, s. 153).

Neticede her şey ancak kendi karşıtıyla var olabilir, varlığını sürdürülebilir. Var oluş içerisinde bir yok oluş olasılığını barındırır (Kula, 2012, s. 137).

Kutadgu Bilig ve Atabetü'l Hakayık'ta, şairler cömertlik ve cimrilik kavramlarını yer yer yukarıda bahsettiğimiz "ikili karşıtlıklar" içerisinde işlemişlerdir. Ele alınan iki eserde de cömertlik övülürken diğer yanda cimrilik yerilmiş; cömert insan övgüye layık görülürken cimri insan sövgüye layık görülmüştür. Yine her iki eserde de gurur veren ve iyi bir huy olarak ifade edilen cömertliğin karşısında kötü bir huy olarak bahsedilen ve yergiyi hak eden cimrilik kavramı yer almıştır. Kutadgu Bilig ve Atabetü'l Hakayık'a baktığımızda cömertliği ifade etmek için başvurulan sözcüklerin ortak olduğunu görmekteyiz: *akı, akıllık, akı bol-*. Cimrilik için ise Kutadgu Bilig'de *saran, saranlık, saran bol-*; Atabetü'l-Hakayık'ta *bağıl ve bağılılık* sözcükleri tanıklanmıştır. Kutadgu Bilig'de yer alan *akı - saran, akıllık- saranlık, akı bol-*. - *saran bol-* yapıları; Atabetü'l-Hakayık'ta ise *akı - bağıl/bağıl, akıllık- bağılılık/bağillik* yapıları ikili karşıtlıkları oluşturmuştur.

Akı sözcüğünü ilk defa Uygurlarda (TT VI 4) görüyoruz: buşi bergele *akı tınlıglar az "Sadaka veren cömert insanlar azdır"*. Sözcüğün ak- fiilinden türeyen bir ad olduğu öne sürülse de Clauson bunun uzak bir ihtimal olduğunu söyler (1972, s. 78). Nitekim sözcük Kaşgarlı'da ak- fiiliyle ilişkili biçimde verilmişse de Divan'da ak- fiilinin cömertlik ya da eli açıklıkla ilgili bir örneğine rastlanmamıştır: "gözyaşı akması"; (Atalay, 2006c, s.159) "salya akması" (Atalay, 2006c, s. 3); "kan akması" (Atalay, 2006b, s. 128); "suyun akması" (Atalay, 2006a, s. 73); (Atalay, 2006b, s. 19). *akı* sözcüğünden türeyen *aquila-* fiili "cömertliğe nispet etmek" biçimiyle bir hapax legomenon olarak Divan'da tanıklanmıştır: *ol meni aqıladı "O beni cömertliğe nispet etti, cömertliği bana atfetti"* (Atalay, 2006a, 310; EDPT, 1972, s. 87). Kıpçak Türkçesinde sözcüğün *akı* ve *ağı* biçimleri bulunmaktadır (KS, 2007, s. 3-5): *akı "cömert, eli açık"*, *ağı II "cömert, eli açık"* (Kİ, 1931, s. 2)

Saran sözcüğünü Clauson'da "pinti, cimri" anlamlarıyla görürüz: "*saran 'miser, miserly' and the like*". Clauson sözcüğün Kutadgu Bilig'de "*saran+ka tapınma*", "*saranka bol-ma*" şekillerinin varlığına işaret eder: *saranka tapınma "do not enter the service of a miser"*; *saran bolma "do not become a miser"*. Kaşgarlı'da tanıklanan *saran-ka* sözcüğünü al-*bağıl "a miser"* olarak anlamlandırır (1972, s. 853-854). Cimri anlamına gelen *bağıl/bağıl* sözcüğünü ve bu sözcükten gelişen *bağılılık/bağillik* "cimrilik" yapısını ise Atabetü'l-Hakayık'ta sıkça görmekteyiz: *bağıl tirdi zer sim haramdın öküş* (AH 241); *bağılılık otlap ongulmaz ig ol* (AH 253). *bağıl*, (Ar. buhl'den) "*hasis, cimri, tamahkar*"

anlamındadır (Devellioğlu, 2007, s. 65). Sözcüğü Kıyasü'l-Enbiya'da da tanıklamaktayız: "yılan Isfahân yerine tüşdi anın için Isfahân baħil bolur" (Ata, 1997, s. 19). Kutadgu Bilig dizininde baħil sözcüğü "hasis, cimri, eli sıkı" anlamıyla verilse de sözcük eserde tek bir beyitte geçer, orada da *kol-* fiili ile birlikte "helalleşmek" anlamı kazanmıştır: baħil ğoldı barğa ğadaşlarca ol / tiler boldı canı yaşıl kökke yol "Bütün akrabaları ile helalleşti; canı mavi göğe doğru yol almak istedi" (KB 1518). Baħıllık sözcüğünün yardımcı fiille kurulmuş örneğini ise satır arası Kur'an tercümelerinde baħıllık kıl- "cimrilik etmek" şekliyle görürüz: ğaçan berdi erse olarğa öz artuğlukındın baħıllık kıldılar 29/55a2=9:76 (Ata, 2013, s. 248)

2- KUTADGU BİLİG'DE CÖMERTLİK VE CİMRİLİK KAVRAMLARININ GEÇTİĞİ BEYİTLER

Cömertlik, insanlar arasında övülmeye değer bir özelliktir. Cömert insandan övgüyle bahsedilirken cimri insandan iyi bir biçimde bahsedilmez. Kutadgu Bilig'de cimrilik övgüye değil sövgüye layık bir özelliktir. İnsanların itibarlısı ve övülmeye layık olanı cömert olandır, cimri insan ise ancak sövgüyü hak eder:

kişide uçuzı kişi yangşakı / kişide ağırı kişi ol *aķı* KB 1028

kişide ğayu ol kişi öğgüsü / a öğgüsü ol *saran* söğgüsü KB 1731

İnsan cimriye yanaşmazken cömerde ise sıkı sıkıya bağlanır. Bütün fazilet sahibi insanlar cimri insanlardan kaçarlara ve cömert insanların etrafında toplanırlara, dilek ve arzularına bu şekilde kavuşurlara:

iki neng ğarıştı yağışmaz ğaçar / *saranğa* yağumaz *aķığ* berk ğuçar

sarandın ğaçar barğa erdemlig er / *aķığa* yumıtur tilek arzu yir KB 3036-37

Cimri insan mal toplayıp kendine hazine yaparken cömert insan bunu kılığla, bileğinin hakkıyla kazanır. Bu dünyanın değişmez kuralı şudur ki cimri insan sövgüye cömert insan ise övgüye layıktır:

saran beg tirer neng ğazine urur / *aķı* beg kılığ birle artlap alır

bu yanglığ turur bu ajun öngdisi / *saranğa* söküşi *aķı* ögdisi KB 3048-3049

Yazar, cömertliğin güzel özelliklerinden bahsederken cömert olmayı överken o kişiyi uyarmaktan da geri kalmaz. Cömert insan gurura kapılırsa herkes ondan tiksindir, çok cimri olursa da ardından kötü konuşulur. Yusuf Has Hacib, her şeyde olduğu gibi bu konuda da insanlığı ölçülü olmaya, bir dengeye davet eder:

küvezlenme artuğ turı bolğa sen / *saran bolma* artuğ söküş bulğa sen KB 4553

Cimrilik, kötü bir huy olmanın yanı sıra kişiye zararı dokunan bir özelliktir. Cimri insan malı toplar, cimriliğinden dolayı da topladığı malı yiyemez ve öldüğünde bu malı geride bırakır. Fakat ardında onun malını yiyecek olan yiyiciler daima hazır beklemektedir:

saranlıkta inğa negü bar adın / tirer neng yiyümez ğalır neng kiğin KB 1672-1675

Cömertliğin huyların en iyisi, en övülesi olduğundan bahsedilip cömertliğin elden bırakılmaması sık sık öğütlenirse de bu hususta yazar yine insanoğlunu uyarmaktan kendini alıkoyamaz. Hazine ve devlet servetinin kullanılmasında insanın eli sıkı olmalıdır, bu durumda kimse israfa yönelmemelidir. Bu davranış, söz konusu devlet işleri ise cimrilik değil; devletin bekası için gösterilen bir tutumluluk örneğidir. Neticede el kesesinden cömertlik yapılmaz:

kerek elgi berk sak kereksiz *akı* / saçılmasa ötrü ağı kaznağı
aıklık idi keğ anı koğmağu / kişi nengi birle *akı bolmağu* KB 2799-2800

Hazinedarlık için eli sıkı, hasis biri çok daha uygundur: Bu iş için eli sıkı bir haznedar daha iyidir, hazinenin malı hasisçe gözetilmelidir:

bu işke ağıçı *saran* edgürek / *saranlık* bile neng küdezgü kerek KB 2766

Halk, bir hükümdar ya da beyden bilgili ve akıllı olmasının yanı sıra cömert ve eli açık olmasını da beklemektedir. Bir bey bilgili ve akıllı olmalı; ayrıca cömert, yumuşak huylu, gözü tok ve gönlü zengin de olmalıdır. Memleketi cömertlikle muhafaza etmek gerekir. Bey cömertlikle büyür; dünya halkına O'ndan tokluk gelmelidir:

aıklık bile bekleğü ol ilig / *aıklık* bile beg beğür ay ilig KB 3040
 ukuşluğ kerek hem biliglig kerek / *aıklık* kerek hem siliglig kerek KB 1951
 biliglig ukuşluğ buğunka talu / *akı* hem közi tok ne köngli tolu KB 1964
aıklık kerek begke koğkı köngül / bu koğkı köngül birle kılkı amul KB 2049
akı alp atım bolsa alçaķ köngül / tuzı etmeki king ne kılkı amul KB 2274
 asığlığ kerek beg kör elgi *akı* / ajun buğnınga tegse andın tokı
 yaşık teg yaruğıl ay ilçi büğü / buğun bulsu sindin kör içğü yigü KB 5358-5359

Yalancı ve cimri kimse halka beylik edemez. Memleketin başında dürüst ve cömert kimse bulunmalıdır:

neteg beg bolur ol buğunka uluğ / tili yalđan erse kör elgi kuruğ KB 5075

Cimri bir bey, memleketine hâkim olamaz. Dünya beylerinin eli açık olursa onlar her iki dünyada da baş köşeye otururlar:

akı bolsa elgi ajun begleri / ikigü ajunnung bu buldı töri
 negü tir eşitgil biliglig tilin / *saranlık* bile beg yiyümez ilig KB 3034-3035
 Cimrilik ve beylik birbirine düşmandır, hasise karşı her yerde isyan edilir:
saranlık bile boldı beglig yağı / *saranka* kıpar tegme yirde çoğı KB 3038

Beyler cimri olursa adları kötüye çıkar:

akı bol buğunka üle neng yitür / *saran bolsa* begler atın artatur KB 5220

Hükümdarların yanı sıra ordu kumandanlarının da devlet içinde bir önemi vardır ve ordu kumandanının da belli başlı özellikleri/meziyetleri olmalıdır. Bunlardan en önemlileri cesaret, cömertlik, alçak gönüllülük ve soğukkanlılıktır:

akı alp atım bolsa alçaķ köngül / tuzı etmeki king ne kılkı amul KB 2274

Etrafında seçkin kimselerin toplanması için ordu başında bulunan insanın çokça cömert olması gerekmektedir. Kumandan bütün malını askere dağıtmalıdır; kendisine bir at, giyim ve silah ayırması yeterlidir. Bir kumandana meşhur olup nam salmak kâfidir:

akı bolđu artuķ sü başlar kişi / tirilse angar ötrü öğrüm başı
 ülese er atka kıamuğ bar malın / adaş kıldaş erdeş tutunsa kıalın
 özinge bir at ton toluğ koğsa tap / çavıkısa ajunda atın yağsa tap KB 2275 -2277

Eserde ordu kumandanına cömert olması malını bağışlaması hususunda öğütler verilir. Eğer malın eksilirse tekrar vur - al, eksileni tamamla:

akı bol bağışla içür hem yitür / kıalı eksüse ur yana al yetür KB 2053

Hazinenin ve servetin israf edilmemesi için hükümdar ve ordu kumandanının aksine haznedarın eli sıkı olmalı ve hazinenin harcanması konusunda ihtiyatlı olmalıdır. Bu noktada cömertliğin lüzumu yoktur:

kerek elgi berk saş kereksiz aşı / saşılmasa ötrü aşı kaznaşı KB 2799

Kutadgu Bilig’de bir hükümdarın ardında iyi ad bırakmasının önemi sürekli vurgulanmıştır. Cömert insan öldüğünde onun adı o yokken bile yaşar, beyler cimri olursa adları kötüye çıkar. Hükümdarların cömert olması öğütlenir çünkü cömertliğin adı ölmez, ebedî kalır:

atı edgü bolmuş atanmış aşı / aşı ölse atı tirig tip uşı KB 257

özüng edgü atlıg bolayın tise / aşı bolğil artuğ katıgılan usa KB 4555

aşı bol buğunka üle neng yitür / saran bolsa begler atın artatur KB 5220

saran bolma ilig aşı bol aşı / kalır mengü ölmez aşılık atı KB 1402

Uzun süre meşhur bir bey olarak kalmak için dört şey lazımdır, bu dört şeyden biri ise cömertlik ve eli açık olmaktır:

tuşı beg bolayın tise belgölüg / bu tört neng kerek ötrü tegse ülüg

biri til köni bolsa şavli bütün / ikinci törü kılsa ilke şutun

üçünçü elig yazsa bolsa aşı / tegürse buğunka bağırsaklıkı KB 5902-04

Hükümdarın uzun ömürlü olması onun cömert olmasına, halkını doyurmasına bağlıdır:

tiriglik uzunun tiler erse sen / aşı bol tuz etmek yitür usa sen KB 4279

aşı bolğil alçaş tuz etmek yitür / kişi ‘aybi açma sen örtüp yitür KB 6096

Beyler cömert olursa adları tüm dünyaya yayılır, nam ve şöhreti üç dünyada da korunur:

aşı bolsa begler atı çavlanur / atı çavı birle ajun beklenür KB 2050

Eserde hükümdarların cömertliği dışında Tanrının da cömertliğinden bahsedilmektedir.

Öğdilmiş babasının merhametli ve cömert bir baba olduğundan bahseder. Fakat devamında da ekler: “Yaratan senden daha merhametlidir. Sana saadet verdiği gibi, bana vermeyecek mi?”

atam erding artuğ bağırsak aşı / seningde bağırsak törütgen taşı

sini ol törütti sanga birdi şut / manga birmegeymü munu sözke büt KB 1243-1244

3- ATABETÜ’L HAKAYIK’TA CÖMERTLİK VE CİMRİLİK KAVRAMLARININ GEÇTİĞİ BEYİTLER

Atabetü’l-Hakayık, Kutadgu Bilig’e nazaran didaktik yönüyle öne çıkan bir eserdir. Eserde öğüt verme misyonu gözetildiğinden nasihatlerin doğrudan doğruya insana yöneldiğini görmekteyiz.

Kutadgu Bilig’de de yer aldığı üzere, benzer bir şekilde, övgüyü cömert kişinin hak ettiği, cimri insanın ise hiçbir övgüyü hak etmediği belirtilerek cimri insandan uzak durulması gerektiği öğütlenmektedir. Eserde cimriliğin yerilmesi, cömertliğin övülmesi karşılığıyla desteklenmiştir:

aşı erni öggil öger erse sen / başıllıka katıg ya oşun kezlegil AH 227-228

başıllıknı şanı öger til şayı / aşıllıknı ‘am haş tözü halk öger AH 235-236

Eserde cömertlikten, toplumdaki bütün ayıpları örten bir değer olarak bahsedilmiştir. Öyle ki cömert olan kişiye hiç kimse kötü söz söyleyemez. Cömertlik huyların en iyisi, cimrilik ise en çirkinidir:

aşıllık şamuğ ‘ayb kirini yuyur / aşı bol sanga söz sökünç kelmesün AH 230-231

şabi’atta yiğ ‘adet ‘aybsuzı / aşıllık erür bil buşul körksüzi AH 249-250

Eserde cömert kimseye sesleniş vardır: Veren el ellerin en kutlusu, alıp da vermeyen el ise ellerin en kutsuzudur. Tanrı kime mal verdiyse o kişi de bunu halka dağıtmalı, bu konuda cimri olmamalıdır. Toplayıp da elinde tutan, dağıtmayan kimse toplumda yerilir ve bu kimsenin ardından kötü konuşulur:

eliglerde kutluğ birigli elig / alıp birmegen ol elig kıtsuzı AH 251-252

aya mal idisi *akı* edgü er / bayat birdi erse sanga sen me bir

yirilgen sökölgen tirip birmegen / tirip birür erseng neçe tirse tir AH 245-248

Eserde cimrilik, ilacı olmayan bir hastalığa benzetilmiştir. Cimri insan malına kul olan insandır ve gözü de gönlü de asla doymaz. Cimrilik ancak ölümlle son bulan bir huydur. Cömertlik ise halk arasında şeref, ikbal ve cemali arttıran bir durumdur:

bahıllık otalap ongulmaz ig ol / birimdin *bahıl* elgi keğ berklig ol

tirip köngli toğmaz közi suğ *bahıl* / kul ol malğa malı anga erklig ol

bu buğun talusu *akı* er turur / *akılık* şereğ cah cernal arturur AH 253-258

Cimri ve cömert kişi arasındaki en önemli farklardan biri de öldükten sonra nasıl anıldıkları üzerinedir. Cimri kimse haram yolla birçok vebal yüklenerek ardında kötü bir ad bırakmıştır; cömert kimse ise ihtiyacı olanın yanındadır ve kendisinden övgü ile bahsedilir:

akı er biligni yete bildi kör / anın sattı malın şena' aldı kör

tirildi ulamsız ulamı bolup / ajunda at edgü koğup bardı kör AH 237-240

bahıl tirdi zer sim haramdın öküş / vebal kötrü bardı malı kişiler ara

ülüş boldı malı kişiler ara / *bahıl* aldı anda ökünçtin ülüş AH 241-244

SONUÇ

İnsanlığa yol göstermek, topluma kılavuzluk etmek gibi misyonlar edinen şair ve yazarlar, eserlerinde hem toplumu hem de bireyi ilgilendiren durumlar için bilgiyi, aklı, iyiliği, tevazuyu, sağduyuyu öğütleyen nasihatler sunmuşlardır. İncelediğimiz iki eser de İslami Dönem Türk edebiyatı eserlerindedir. Her ikisinde de ideal insana ve ideal topluma giden bir merhale söz konusudur. Fakat bir yanda şairane bir dil ile yazılmış Kutadgu Bilig; diğer yanda şairanelikten uzak, nasihat veren bir öğüt kitabı ile karşı karşıyayız.

Her iki eserde de toplumda değer görmenin, güvenilir olmanın, sevilmenin, övülmenin önemli olduğu ve kişinin bu dünyada da öldükten sonra da nasıl anılacağına insanlar için ne kadar çok önem arz ettiği üzerinde durulmuştur. Cömertlik, şeref ve ikbali arttırırken; cimrilik insana aşağılık ve alçaklık mertebesinde başka bir şey sunmaz. Cömert insan cömertliği ile erişilmez muradlara ulaşırken; cimri insan dünyada birçok vebal yüklenir de öyle göçüp gider bu hayattan. Cömert insan muhtaçların yardımcısı olarak yaşar; cimri insan ise malını toplar, elinde tutar, kimselerle paylaşmaz. Cömert insan öldükten sonra arkasında iyi bir ad bırakırken; cimri insan ise ağır bir sövgü ile anılır. Üstelik paylaşmayı biriktirdiği malını da ölümünden sonra düşmanları yer. Fakat cömert insan, kendisi bu dünyada yokken bile bu değerleriyle adını yaşatır.

Cömertlik ve cimrilik kavramlarının incelendiği bu çalışmada, ele aldığımız eserlerin *erken* İslami Dönem Türk Edebiyatı ürünü olması sebebiyle, eserlerde geçen cömertlik ve cimrilik kavramlarından sadece *bahil* ve *bahillik* sözcüğü Arapçadır. Başvurulan diğer kavram adları Türkçedir: *akı*, *saran*, *akı bol-*, *saran bol-*, *akılık*, *saranlık*.

Şairlerin eserlerinde, cimrilik ve cömertlik kavramları üzerinden, insanoğluna aslında aynı pencereden öğütlerde bulunduğunu tanıkıyoruz. Şairlerin öğütlerde bulunurken ise zaman zaman *ikili karşıtlıklara* başvurduğunu görüyoruz. Kutadgu Bilig ve Atabetü'l Hakayık'ta cimrilik ve cömertliği konu edinen örneklere bakıldığında bu kavramların birlikte ele alındığı, bunun da bir *ikili karşıtlık* oluşturduğu görülmektedir. Şairler bunu bazen birkaç beyte yayarak bazen ise bir beytin aynı satırında işlemiştir. Topluma iyiyi anlatırken bunun karşısına kötülüğü koymak, cömertliğin öneminden bahsederken bir yandan cimriliğin zararlarını anlatmak, sevabın karşısına günahı, doğrunun karşısına yanlışını koymak yazar için bir aktarım biçimidir. Edip Ahmed'in, bu noktada Yusuf Has Hacib'ten etkilendiğini söyleyebiliriz. Zemininde "telkin" etme ya da bir başka deyişle nasihatte bulunma amacı olan bu tarz eserlerde şair, anlatmak isteyeceği şeyi daha etkin bir hâle getirmektedir. Bu yöntem aracılığıyla, şairin/şairlerin en az çaba ile karşı tarafın zihninde en büyük zihinsel etkiyi yaratması mümkün olmaktadır. Bu durum bir ders niteliği taşıyan, hikmetli sözlerle bezenmiş didaktik eserlerde ya da nasihatname özelliği taşıyan eserlerde, nasihatın akılda kalıcılığının artmasına, öğüdün hayata geçirilmesi hususunda daha pratik bir hal almasına fayda sağlamaktadır.

KISALTMALAR

AH *Atabetü'l-Hakayık*

DLT *Divanü Lugati't-Türk*

EDPT *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish*

KB *Kutadgu Bilig*

KE *Kıyasü'l Enbiya*

Kİ *Kitabü'l İdrak Li Lisani'l Etrak*

KS *Kıpçak Sözlüğü*

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (2007). *Kutadgu Bilig I* (Metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arkan, Seda (2018). "Türkçede İkili Karşıtlık Kavramları Olarak 'Erdem ve Kusur'". *Teke Dergisi*, 7/1 s. 592-606.
- Ata, Aysu (1997). *Kıyasü'l- Enbiya I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Aysu (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kuran Tercümesi (Ryland Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim (2006a). *Divanü Lugati't-Türk* (cilt 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2006b). *Divanü Lugati't-Türk* (cilt 2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2006c). *Divanü Lugati't-Türk* (cilt 3). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2006d). *Divanü Lugati't-Türk* (cilt 4). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banarlı, Nihat Sami (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (cilt 1)*. Milli Eğitim Basımevi.
- Caferoğlu, Ahmet (1931). *Kitab al-İdrak li-lisan al-Atrak*. İstanbul: Evkaf Matbaası.

- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press.
- Demiryürek, H. (2012). *Atabetü'l-Hakayık'ın Gramatikselsel Bağlam ve Sıklık Sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Fiske, John (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Süleyman İrvan (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2019). *İlk Dönem Türkçe İslami Eserler ve Atabetü'l-Hakayık*. İlk Dönem Türkçe İslami Eserler Özel Sayısı C.I: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köprülü, M. Fuat (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kula, O.B. (2012). *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toparlı, Recep vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yasin, Yusufcan (2017). "Kutadgu Bilig Üzerine". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S.9, s.125-161.

BATI

EDEBİYATINDA AKIMLAR

editör
OKTAY YİVLİ

HATİCE FIRAT
YASEMİN MUMCU
OKTAY YİVLİ
OĞUZHAN KARABURGU
BERNA AKYÜZ SİZGEN
NİLÜFER İLHAN

ÜMMÜHAN TOPÇU
SEFA YÜCE
HANİFİ ASLAN
METİN AKYÜZ
MEHMET SÜMER
YAKUP ÖZTÜRK

Prof. Dr. Önder Göçgün

TİYATRO DENEN HAYAT SAHNESİ

PROF. DR. ÖNDER GÖÇGÜN

Türk Tasavvuf Şiiri

AÇIKLAMALI VE YORUMLU ÖRNEKLERLE

MODERN TÜRK EDEBİYATI

editör
OKTAY YİVLİ

MUHARREM DAYANÇ
OKTAY YİVLİ
MACİT BALIK
MAHMUT BABACAN
SEVİM ŞERMET

YASEMİN MUMCU
BEDİA KOÇAKOĞLU
NİLÜFER İLHAN
MAKSUT YİĞİTBAŞ
SELAMİ ALAN

